

(בעקבות "מסע אל רגע החסד" לרנה לי *)

שמואל שניידר

ש"י עגנון ז"ל בורק כ"ו

ספרה של רנה לי, "מסע אל רגע החסד" מצטרף לשורה ארוכה של ספרי מחקר וביקורת שעניינם יצירותיהם של שניים מגדולי הפרוזה האמריקאית העבריים של המאה העשרים — עגנון והזו. "מסע אל רגע החסד", כפי שמעידה כותרת המישה של הספר, מהווה סדרת "עיונים ביצירותיהם של עגנון והזו" והוא מורכב משני חלקים בלתי שווים בכמותם ובאיכותם. חלקו הארי של הספר עוסק ביצירתו של עגנון מתוך אספקלריה של מימד החסד והאור — ומכאן שמו של הספר. חלקו השני של הספר עניינו מסכת שמות הנפשות ביצירתו של ח. הזו ומיתאם ההדריות שבין השם והיצירה — שיקופה של

היצירה באמצעות שמות גיבוריה והשתקפותה של היצירה, ערכיה ותכניה, באופיים המיוחד של שמות הגיבורים המאכלסים את היצירה.

בשנים האחרונות הלך המחקר העגנוני הלך והתרחב ועל כך יעידו המאמרים והביקורות למיניהם הפזורים בכתבי-העת העבריים בפרט בשני העשורים האחרונים, וכן ספרי המחקר של „עגנוניסטים“ מובהקים כדוב סדן, ברוך קורצווייל, אברהם בנד, גרשון שקד, הלל ברזל ואחרים. המיבחר הביבליוגרפי בסיום ספרה של רנה לי (עמ' 169 — 172) יעיד אף הוא ומאו פירסום הספר לא שקט מחקר עגנון על שמריו, כפי שניתן להיווכח למשל מעיון במוספי הספרות של עתוני ימי ששי, ב"הספרות", מולד" "מאזניים" ובשאר מאמרי המחקר הביקורת המתפרסמים בארץ ובחו"ל.¹

„מן ההווי השלם אל ההווי הקרוע“

גם בין שיפעת מחקר כתבי עגנון מתבלט ספרה של רנה לי בייחודו. על אף המשותף שבין דיוני ספר זה לבין דיוניהם של קודמיה במחקר, מהווה הספר קריאת-תגר על מגמותיו של מחקר ופרשנות עגנון. לא רק שמו של הספר הוא "מסע אל רגע החסד" אלא, שרנה לי סבורה שהגיעה העת לעשות "חסד של אמת" עם יצירתו של עגנון ועם תרמיתו כפי שנתפסה על-ידי קריית הספר שלנו בדור האחרון, ובמיוחד מאז החלו להופיע סיפורי "ספר המעשים" שלו. הקריאה לבחינה מחדש ולרביזיה של יצירת עגנון מוצאת ביטוייה כבר במבוא הקצרצר בעל השורות הספורות המנוסח כעין מניפסט: "מטרת המאמר לחשוף נקודות אור ואורה ביצירת עגנון, אשר עננים כבדים של ביקורת ספרותית מכסים אותן מפני עין רואה".² המחברת באה, איפוא, "להסיר את העננים הכבדים של ביקורת ספרותית" אשר "השחירו" את פני יצירתו של עגנון ולהסיר מהמספר את התווית של בעל "התרמיל הקרוע", אם להשתמש בלשונו של משה שמיר — וכלשונה של רנה לי במשפט השני של המבוא:

עובדת היותו של עגנון סופר בעל שיעור-קומה, רגיש וער לבעיות התקופה, ואמן המדקדק כחוט-השערה בדרכי העיצוב שלו, עדיין אינה הופכתו ל"מודרניסט", "טראגיקן", או "ניהיליסט". גם אין ביקורתו נגד ממסדידת העולה מכתביו מעידה על העדר-אמונה. במאמציהם הרבים להשיל מכתפיו את דיוקן ה"סופר הרתי" טפלו לו חוקרים רבים וגם טובים מבוכות ממבוכות שונות ואף הציגוהו כנעדר-אמונה ותועה בעולם שנתרוקן מאלוהים.³

מגמה זו קובעת את מיבנה המסה שתחילתה בפרק "בפרדס הביקורת" בו סוקרת המחברת את רבגוניותה של הפרשנות העגנונית ואת "התנודות בהשקפות של הביקורת; מן ההווי השלם אל ההווי הקרוע"⁴ ועד להאשמתם של שניים מראשוני וראשי פרשניה של סיפורת עגנון, סדן וקורצווייל בהטייתן של הפרשנות לעבר כיוון "ההווי הקרוע":

סיפורי "המעשים" הכניסו מבוכה בלב מבקרים וקוראים. [הם] התקשו להבין כיצד גמלו בנפשו של אותו אמן, שיצר את "הכנסת כלה", סיפורים אֶזוטרניים, אנינימטיים ומודרניסטיים אלה, שבהם הגיבור שטוע בנפשו ומנותק מקונו וממסורתו ורדוף על-ידי

הזמן... מזור. שאלה מהחוקרים החרדים ביותר לאסתזיס האמנותי — בקורצווייל, הטוען תמיד לעדיפות האמן על המאמין, וכסדן, חוקר החשתיות של המעשה האמנותי — דווקא הם שדואגים להרחיק את עגנון מגיבוריו התמימים, אינם שמים פרות בין עגנון לבין המספר המתוודה של "ספר המעשים".⁶

טבעי הדבר שמיד לאחר קביעות אלה בא מיקומם של פרקים ג': "קרוב חוקר אצל עצמו: דב סדן" (פרק ג') ו"קרוב חוקר אצל עצמו: ברוך קורצווייל" (פרק ד'). מיד בעקבות הדיון "בפרדס הביקורת" וב"אור שהיה לצנינים בעיני חוקרים מודרניים" באים עיקרי דבריה של רנה לי בסוגיית עגנון שעניינם, כאמור, צעידה "בכיון האור" הקצוני בסיפורי עגנון וחישובו של מימד החסד על רב-גונית השתקפויותיו ביצירה המונומנטאלית של "נעים מספר ישראל". הווי אומר, משנה מבוררת וסדורה בנוסח חוקרי מדע באוניברסיטאות הגרמניות בו ראשיתו של הדיון הינו תמיד דברי פולמוס והתנצחות כנגד טיעוניהם של בעלי-פלוגתא ולאחר גילוי סתירותיהם וסתירת בנינם האיריאיי — בנייתה של התיזה, מהמסד ועד הטפחות של המחבר עצמו.

אף כי יש להתייחס, אולי, בביקורתיות אחר דבריה של רנה לי על היותו של סדן כאחד מאב-אבות משני תרמית יצירת עגנון, שכן נאמנים עלינו דבריו של בעל-הדיון עצמו שהביע במספר הזדמנויות שמנמה זו ממנו הלאה,⁷ הרי הונחה בימסע, אל רגע החסד תשתית רבת-כיוונים הקוראת, כאמור לעיל, לשערך ולרכיזה יסודית הן בגישה הבסיסית לכלל סיפורת עגנון והן להבנתן של יצירות בודדות — קצרות וארוכות כאחד.

הקונסנסוס של "הווה קרוע" ושל "תרמיל קרוע" שהשתרש בקרב פרשני וחוקרי של עגנון מותקף כאן "שירות", בעיקביות ובשיטתיות הראויים לציון ולהערכה. גם מי שעמדויותי האידיאיות והאסתטיות רואות בעגנון "איש מודרנה", בעשורים האחרונים — התייחסות הכוללת כאמור, את רוב רובו של ציבור חוקרי עגנון — הוא גם ייאלץ להתמודד עם התיזה אותה מציגה המחברת ולהרהר הרהור שני כלפי פירושים למיניהם שנותנו לסיפורי עגנון השונים ובמיוחד לסיפורי "ספר המעשים".

החזרת העטרה ליושנה

כבר בשנות החמישים, כשהחלה פרשנותו של החוקר המנוח ב. קרצווייל על ה"דימוניות" בסיפוריו של עגנון לכרסם לאט-לאט, אך, בהתמדה, בתדמיתו של עגנון כמקסרם של שלומי אמוני ישראל, של סיפורים "יראיים", כבעל "הכנסת כלה" המספר את הנסים והנפלאות שאירעו לרי יודיל החסיד, הופיעו או במוספים הספרותיים רשימות שנלחמו במגמות ה"מודרניזציה" של סיפורי עגנון. היו אלה אישי תרבות וספרות מ"הגברדיה הוותיקה" שראו בעגנון את מנציחה של הוויית ישראל-סבא במרחח של אירופה. בעיניה של משקמת זו נתפס עגנון כמקסר שהחזיר את עטרת העיירה ליושנה לאחר דורות של מה שנראה בעיני רבים כעיצוב מסולף חרוני במגמתו; בסיפורי עגנון חדלה העיירה להיות מושא לקריקטורה ולפרסה של החברה היהודית. א. קריב היה מן הכולטים שבשמרת זו וזן

הפולמוסנים הקיצוניים שבהם. בעיני קריב היה עגנון גואלה של "המכורה היהודית" מידיהם של סופרים כמנדלי וברנר. אך קריב לא היה היחיד שקאב על "גולתו" של עגנון מהיות "סופר העיירה היהודית" והפיכתו לסופר קפקאי, רחמנא ליצלן. ניתן היה לחוש בנימה הנוסטלגית שחררה לדבריהם ולצלילים האלגיים שבקעו מניסוחיהם. נסיונותיהם לעמוד בפרץ "הביקורת החדשה", שראתה מבעד למעטה התמים והיראי "תוך" קפקאי "דימוני", נבלם באיבו. בעיני הזרמים החדשים בביקורת הישראלית, שדרכם נסללה במדה לא-מעטה על-ידי קורצווייל גֶּגֶן כלי הביקורת "האירופאיים" שהחדיר לדיון הספרותי של שנות החמישים, ובמידה שווה בשל אופיו המיליטנטי והפולמוסי, ובשל לשונו החריפה ולא פעם בוטה, נחשפו מערציו של עגנון שדבקו בבעל סיפורי "היראים" כבטלנים תמימי-דרך שאבד עליהם הכלח ומאבקם כמאבק דוֹן-קישוטי מגוחך ומעורר רחמים.

שונה תכלית שינוי הוא נסיונה של רנה לי לרכיזה בגישתו של המחקר העגנוני לשם החזרת עטרת עגנון ליושנה — ה"ניהיליסטן" ו"נעדר-אמונה" לעגנון "שאינו נעזב מאל".⁹ אף כי מאד ייתכן, שמניעה נעוצים בהשפעותיהם של הוגי-דעות ככובר, שיצטטה מכתביו משמשת מוטו לספר כא. השל, שרנה לי היתה מתלמידותיו בסמינר התיאולוגי היהודי, הרי שגישתה היא גישה מקצועית וכליה כלי בעל-מקצוע האמון על ניתוח טקסטואלי מדוקדק. אין דבריה ביקורת של הלך-נפש פיוטי, או, פרי נקודת-מוצא של אידיאלוגו אינדוקטרינרי.

המחברת ניגשת לטפל בנושא דיונה מתוך שליטה מירבית הן במקורות הראשוניים — סיפורי עגנון עצמם על נוסחותיהם ורבריהם השונים, והן במקורות המישניים — בשפע הביבליוגרפי של ספרות עגנונית. ואין למצוא בספר את המכשלה הקלאסית של בעלי חידושים, שבלהיטותם לחדש מעדיפים הם את ה"חריף ועוקר ההרים" על-פני ה"בקי". גם מי שלא יקבל את התיזה של רינה לי יהיה חייב להתייחס ברצינות אינטקטואלית לטיעוניה, ולו גם בשל מימדי ה"בקי" המתגלים בספר. אין הרשימה הביבליוגרפית בסיומן של שתי המסות המרכזיות בגדר יציאת חובה של קישוטי אפרטוס-אקרמי, כפי שנהוג לא פעם בפירסומים אקדמיים כשריבוי ההערות בא לכסות על ערוות השידפון שבדיון, אלא, הינם חלק אינטגרלי של השקלאוטריא החריף שניטש על פני עמודי הספר.

וכאן מן הראוי, אולי להעיר הערה ביקורתית על השימוש האינטנסיבי באפרטוס הביבליוגרפי. אדרבא, נראה לי שהמחברת אף הפרויה מעט בנידון. מתוך נקודת-מוצא ביקורתית, הרואה את עצמה נלחמת "כנגד תשעים ותשעה", קווי הספר ציטוטים ומראי-מקומות המבליעים לא פעם את דברי המחברת עצמה. התחושה, ואולי הפחד, שמא תיכשל חס ושלום בשליחותה האיננו את תהליך הציטוט והסיכום של דברי מבקרים אחרים בשעה שהמחברת עצמה מסתפקת לא פעם בהערות ביקורת ספקניות, או מתנגדות, קצרות ביותר. כך, למשל, הערתה על דבריו של ה. ברזל בעמ' 22, פולמוסה עם ב. הוכמן בעמ' 23, טיעונה כנגד ג. שקד על משמעות האפילוג ל"תמול שלשום" בעמ' 24-25, תגובתה לדברי גנד על הסיפור "מעלות ומורדות" בעמ' 26 וכן תגובותיה על הפירושים וההערות שניתנו ל"שירה" בעמ' 27-30. דוגמאות לדרך כתיבה זו מצויות למכביר אף בשאר פרקי המסה.

ההתייחסות המועצמת לדברי חוקרים ופרשנים בני-ברית ושאנים בני-ברית, תוך הצטמצמות במרחב של מקום יוצרת בספר אווירה של דחיסות אינטלקטואלית המזכירה את גישתם של נושאי-הכלים התלמודיים המצליחים לחדוס בשורות ספורות אין-סוף של מובאות בנוסח "כמו שנאמר" "כמו שכתוב" "וכבר פסק" וכו' וכו'. אף כי יש בכך ביטוי לאירודיציה ול"למדנות" של רנה לי, הרי שדרך כתיבה זו מקשה על "עיכולם" של דבריה, ממש כעיון בדבריהם של פוסקים שונים. הדבר בולט במיוחד כשהמחברת דנה בהיבט ספציפי ביצירת עגנון בשעה שנעשה חתך לאורכה ולרוחבה של יצירת עגנון תוך שימוש במספר רב של סיפורים להוכחת התיזה, כגון, בחוליותיו הרבות של הפרק "על החסד", בו מסווגות "פניו השונות של החסד", כשכל פן מתועד ברשימת סיפורים המאמתים לדעתה פן זה. אותה הדחיסות, הנוצרת בשל ריבוי האיזכורים, בולטת גם כשמושא עיונה הוא דיגום דבריה תוך התייחסות ליצירה ספציפית, כגון בפרק "עיון נוסף עם כניסת היום", ובמיוחד הפרק "עיון ב"עיר ומלואה"¹⁰ העוסק בספר רבי-כמות ורבי-עניינים.

ייתכן שהדחיסות וצפיפות העניינים המאפיינים מסה זו נובעת מכך שהיא מתוכננת להיות "ספינת הרגל" שבעקבותיה יבואו, כנראה, "הספינות שבדרך", היינו, מסה זו תורחב בבוא העת, כמנהגם של חוקרים, שפרי מחקר של שנים מתפרסם בצורה של מסה, או, ספר שהוא בבחינת מניפסט המכריז על דרכם ומטרתם ולאחר מכן מיושמת התיזה בשורה של עבודות מחקר מפורטות; ובמקרה דגן — דיונים מחקריים מפורטים ביצירה זו, או, אחרת של עגנון. המחברת עצמה מודעת לכך ש"עיר ומלואה", למשל, הוא מכרה ספרותי: "אפשר לסמוך על חוקרי ספרות ומבקריה שיימצאו עניין לענות בו. אלה ידגישו... אלה ידגישו... אחריהם ישימו את הדגש על שאר פרטים שבסיפור..."¹¹; או, בהמשך: "למרות מה שהפן הנלוו של הספר רבי-עוצמה מן הפן הקמוי שבו, תגלה בו העין הבוחנת רמזים ורמזי-רמזים לסיפורים אחרים של עגנון ולהשקפת עולמו הכללית"¹².

„רגע החסד" ועוקץ הסבל

מה שנוגע, אפוא, לפן "הבקי" שבדבריה של רנה לי קשה יהיה לערער ולטעון כלפיה, כנהוג בשקלא-זוטריא שבפולמוס אקרמי, שנעלמה ממנו הלכה זו, או אחרת — שנעלם ממנה מקור זה, או, אחר, סיפור זה, או, אחר, עמדתו ופרשנותו של חוקר זה, או, אחר. אך מה שנוגע לגופי הלכות של דבריה, לעצם מהותו של הטיעון הדברים הינם הרבה יותר מורכבים. ביסוסם וצידוקם במארג הפלורליסטי והיחסי של ההרמנויטיקה הספרותית הוא לא פעם "עניין של השקפת עולם". ומה שטוענת רנה לי כלפי החוקרים ה"מודרניסטיים" שפירשו את עגנון בהתאם ל"היבט הקרוב להם ביותר"¹³ ניתן לטעון גם כלפיה, אם כי, חחרת המחברת ומדגישה שאין היא הולכת בדרך זו ומנסה לראות את עולמו של עגנון כעולם של אור, אמונה ותקווה לא מתוך נטיותיה היא אלא מתוך ניתוח מדויק של הטקסט הסיפורי עצמו. מכל מקום מבטא ספרה של רנה לי נקודת-ראות השונה מהמקובל כיום ואין ספק שהיא שוברת כאמור, את "ההסכמה הכללית" בביקורת עגנון וכדוגמא אביא את פירושה לסיפור פשוט" ול"שירה".

את הגיבור הירשל ב"סיפור פשוט" רואה הביקורת כגיבור טראגי מובהק. העלילה נסבה על תסריט (סצנריו) רומנטי מובהק: התנגשות של אהבה לממן, בין רגש אהבה טהור שאינו נעדר חשקנות של עלם צעיר לבין חמרנות כספית. ואין עגנון נלאה לתאר בפרוטרוט את המחיר שמשלם אדם כשחישובי הממן גוברים על רגשי טוהר האהבה. השתגעותו של הירשל נתפסה כמבטאת את קלקלתה של החברה היהודית, שהערך העליון בחייה הוא הכסף, ולקורא זכורה עדיין סצינת ספירת הכסף בידי הוריו של הירשל בסיומו של יום מסחר שאינה חסרה סממנים של השתעשעות במטבעות נוסח פייגין ב"אוליבר טויסט". אך בעוד שחוקרים רואים בגורלו של הירשל גורל טראגי מובהק הרי שבחריפות של עורך-דין ממולח ושנון הופכת המחברת את הקערה על-פיה. בחריפות על דרך "איפכא מסתברא", או, על דרך "סרס המקרא ודרשהו" ניטל לחלוטין עוקצו של הטראגי בגורל הירשל:

בשבל הירשל היה "היער" בגדר ניסיון מאלף חיוני. בשוכו הביתה הוא מבין סוף-סוף שיש לקבל את החיים כמות-שהם ועושה שלום בנפשו... יש כאן מעין התבגרות של הצעיר הירשל ההופך לאיש. מתוך ההכרה שאי-אפשר לצפות למליו כל המאוויים שבחיים, הוא לומד להעריך את מה שיש לו, ולאהוב את מינה אשתו ואת תינוקו משולם אשר חשב שלא יאהב לעולם. אהבתו לכלומה היתה כקדחת התשוקה, כמחלה וכשיגעון. אהבתו למינה, לעומת זאת, מיושבת היא, למורת ייסורים ומלאת רוך. האדם שעשה שלום עם עצמו עשה שלום עם העולם ועם אשתו שהיא כחלק ממנו, והוא שב הביתה.¹⁴

הווי אומר, שחסד עשה הקב"ה עם הירשל — כתפיסתה של השקפת היהדות שכל מה שנעשה לאדם מובן ומשמעות לו והכל נעשה למען האדם. אצל עגנון יש אפשרות לתיקון. האדם מצידו חייב לעשות את המוטל עליו ולשאת בעול החיים, והקב"ה, אם יעלה רצון מלפניו, יעניק לו מחסדו ויברכו בשלום" — מסכמת המחברת את דבריה בפרשת הירשל.

הוא הדין ברומן "שירה", בו נתפס הרבסט כגיבור טראגי; זהו גיבור העומד בסתיו (הרבסט) חייו, אדם שחיי משפחתו מתערערים ומעייני יצירתו, הן בתחום המחקר האקדמי והן בתחום הכתיבה הבידיונית הולכים ומסתתמים. גם במקרהו של הירבסט הופכת רנה לי את קצרת הפרשנות על-פיה ומעניקה לרומן זה פירוש משלה. לאחר שהירבתה להתייחס לפירושיהם של ה. ברזל ושקר בעניין שירה הוא אומרת:

הדבר היחיד שבו נראה עמזה נעלה על הרבסט הוא במירת השלמות הנפשית. אבל כך הוא במידה רבה משום שהוא חי למעשה מחוץ לעולם ("שכיתו הוא עולמו החיצון") וסגור ומסוגר הוא בעולם משלו, שלבעיות העולם ולטרדותיו אין להן כניסה אליו. ואילו הרבסט, אם כי איננו אידיאליסט, הריהו חי בעולם הזה ופתוח לנעשה בו. אכן, אותו "גן-עדן" (כשם האחות עדה עזר) של בית-מצורעים, עולם של מוות הוא, כסופו של דבר... העולם בו אנו חיים, כעולמם של הרבסט והנריאטה, איננו "גן עדן" ויש בו פגמים הרבה, מאויים גדולים, ופשרות קטנות, אך זהו העולם בו בחר עגנון הלכה למעשה. מפעם לפעם יוצא הרבסט ממסגרת חייו, אבל "יצאות אלה", כפי שמציין שקר, "הן שמפרות את סדר חייו הקבוע של הרבסט..."¹⁵

עם הרבסט נהגו עגנון בכפפות של משי. אף יטורי המצפון אינם נראים כמציקים לו ביותר. קו אופטימי חזק יש באופיו, הוא שוקק חיים ומוסיף להוליד ילדים. אין הוא דמות טראגית ואין חימה שכתבת הטראגדיה שבתוכניתו אינה עולה בידו. זאת משום שיש בו מרוח מחברו, כי גם עגנון לדעתי, לא היה יכול לכתוב טראגדיה... אף בסיומים אלה ראה עגנון לנכון לטשטש גבולות בין סיפור לסיפור, ובין חיים למוות, ללמדנו כי אין סוף לדברים, וקיים סיכוי לעדנה, גם לאחר בלות.¹⁶

מתוך אותה גישה של "סרס המקרא ודרשהו" דוחה רנה לי את הסיווג הזיאגרי של "תהלה" כקרובה ביותר ל"טראגדיית הגורל" כפי שמציע בהט.¹⁷ בדרך זו נדחים פירושים "טראגיים" לגבי סיפורים אחרים, כולל אחת הבעיות המטרידות ביותר בחקר עגנון והיא חוסר הטיפול מצידו של עגנון, טיפול מעמיק ואינטנסיבי, בבעיות השואה.¹⁸

מאידך, גם לאחר ה"טורידה-פורס" של ניתוח טקסטואלי מפורט ומדוקדק, ושל היזקקות לעמודי-התווך של העיון הספרותי רבים וטובים יערערו על מסקנותיו של מסעה בו הכל נע לעבר כיוון האור ולכיוון החסד. רבים ישאלו, ולא באורח פרובוקטיבי ומתחכם, בנוסח של "אם הכל כל כך טוב אז למה כל כך רע?" גם אם מקבלים את מציאותו של "רגע החסד" בכתבי עגנון תשאל שאלת השעות הרבות של כאב, של "ירידה" ו"נפילה" הממלאות עד לכדי רווייה את המארג העלילתי של רבים מהסיפורים? גם אם תתקבל טענת המחבר "שגם בסיפורים קודרים מנצנץ שביב אור בסופם. לקראת סיומם כאילו חלה איזו תפנית חדה לכיוון התקווה, ולו גחלת לזחשת בלבד, או רמו לכך שבעצם אין הסוף סוף ממש אלא יש להמשיך ולצפות. פניו של עגנון נשואות אל החסד",¹⁹ מה עם הרישא והאמצע של חיי גיבורי עגנון? ואף אם "העוקץ ניטל מן הקץ" מה עם הזמן, הטראגי בעצם ומהותו, עד לקץ? ושבו, האם האפילוג ב"תמולש שלשום" מסוגל להקהות את עוקצם של שש מאות עמודים של גורל חיים מיוסר ומלא-סבל? האם אין כאן חזרה על מעשה ברנר ששני הרומאנים המזועזעים בקדרותם "מכאן ומכאן" ו"שכול וכשלק" מסתיימים ב"סוף שמח" שאף אם נטהרו בקין טעמים אמנותיים של ה"אף-על-פייכן הברנרי" קשה למחוק בהם למשל את דבריו של קריב בנידון במאמרו הידוע "העטרה והקוצים"?

"על שמות ביצירת הזו"

שונה לחלוטין, הן בעצם אופיו של הדין והן ברמתו האיכותית, הוא חלקו השני של הספר "על שמות ביצירת הזו".²⁰ בעוד שהמסה על החסד בסיפורי עגנון יסודה, כאמור, בתיוה המתפלמסת עם חוקרי יצירתו הרי שהמסה על השמות ביצירות הזו חסרה לחלוטין את סממני ההתנצחות והיא כולה דוגמה ל"מחקר סולירי". ראשיתה בהסברת משמעות השם ביצירה בדרך כלל, המשכה בפרק "הערות הביקורת הספרותית לגבי שמות" וכאן בא דיון קצר על תפקוד השמות ביצירות עגנון, הנרי גיימס, דיקנס, בלזק וגווגול. לאחר דיון קצר זה, המשמש בבחינת מבוא, באים עיקרי הדין: "השמות כמשקפים קווי-יסוד אופייניים להזו", דיון במשמעותם ותפקודם של השמות אצל הזו כשרוב רובו של הדין מוקדש "להתאמתם למסכת הסיפור" במסגרת סיפוריו השונים של הזו.

חיים חוז

אף בדיון על הזו בולטת בקיאותה הרבה של רנה לי, הן במקורות הראשוניים — ביצירתו המגוונת ורבת-הפנים של הזו, והן בביבליוגרפיה המקצועית הלועזית העוסקת במדרש השמות והן בזו העוסקת בהזו. כבדיונה על עגנון אף כאן עושה המחברת שימוש נרחב בביבליוגרפיה שנכתבה על הזו ויישומה למושג דיונה. אך בעוד שבדיונה על עגנון השימוש

האינטנסיבי בציטוט ותיעוד מירבי מוצדק בשל אותה תחושת התנצחות המחייבת מסירת דבריהם של אלה שהיא מתפלמסת אתם ושל אלה היכולים להיות "תנא-דמסייע" לדבריה הרי שבדיונה על הזו סיכום דבריהם של אחרים יש בו טעם לפגם ויש בו יותר מקורטוב של קומפילאציה. אם יש הצדקה לפרק "על שני מאמרים"²¹ "הדנים בתפיסת הזמן שב"ספר המעשים" מתוך זוויות-ראייה שונות"²² של קורצווייל ושל נ. רוטנשטרייך כחלק של הדיון המנסה להוכיח את מציאותו של החסד ביצירת עגנון, כי אין לך רכיב מרכזי בהוויית החסד מאשר מימד הזמן, הרי שהפרק "הערות הביקורת הספרותית לגבי שמות", שכרברי המחברת מטרתו להביא "כמה דוגמאות להערות הביקורת הספרותית ביחס לשמות בספרות", פוגם בדיון האקדמי הרציני הבא בעקבותיו של פרק זה. אף כי מגמתה של רנה לי בנידון ברורה בהחלט — לשמש מעין מבוא לדיונה בשמות אצל הזו, ואף כי נכון, אולי הדבר שמעטים מחוקרי ספרתנו בקיאים בנושא זה אף-על-פי-כן מטרה פידוגית זו מחטיאה את מטרתה בהיותה לוקה בחסר. הדיון הינו קצר וכללי ביותר — כעמוד או שניים מוקדשים לכל סופר וסופר וחלקו הגדול הינו ציטוט מספרי מחקר לועזיים ותירגומם בסוגריים לעברית. וממה-נפשך אם מיועד הדיון לקורא הרגיל שאינו שולט באנגלית, מה הטעם לצטט את המקור האנגלי ולתרגם לעברית — התרגום ינו, ואם מיועד הוא לחוקרים, הרי שיש להניח שהם שולטים באנגלית וממילא מה מוסיפים המקור והתרגום זה לזה?

אך מלבד פגם מיבני ומתודולוגי זה עצם הדיון במדרש השמות ההזוי מצטיין בתרומתו וברמתו המדעית. המחברת עושה שימוש נרחב במידע שהצטבר כבר על הזו ובמיוחד בעבודותיהם של בהט ושל ד. מירון ויחד עם זה מצרפת להם את חידושיה היא, המעניקים לקורא תמונה שלמה ומקיפה של יצירתו העשירה של הזו באספקלריה של שמות גיבוריו הצעיריים בני העדות ממזרח וממערב המאכלסים את סיפוריו. יותר מאשר "מסע אל רגע החסד" נדרשת כאן עבודת נמלים מדעית דקדקנית — זיהוי כל שם ושם, מקורו האטימולוגי בלשונות מספר ובמקורות שלנו, תירגמו ובעיקר: זיהוי תפקודו הספרותי במסגרתו של כל סיפור וסיפור. בנוסף לכך נעשה בעבודה זו מחקר השוואתי-פנימי של צירופים של שמות שונים ונסיון לסווגם בהתאם למבנה משותף של תפקוד ספרותי, כגון הפרק "השמות כאמצעי עזר לגרוטסקה", "השמות כאמצעי איפיון", שמות המשקפים את עניין הכפיל" וכן הפרק הגדול "מוטיבים המקשרים שמות שונים ביצירות שונות", כגון "מוטיב הצפורים",

"מוטיב רחל ולאה" ועוד. רשימה מצומצמת זו יש בה כדי להעיד על עושרה ורבגוניותה של מסה זו, שיש בה עניין הן לחוקר הספרות, והן לקורא המשכיל. פרקי המסה שעמל רב הושקע בהם מצטרפים לכדי פסיפס עשיר בצבעוניותו המגרה את הקורא הן גירוי אקדמי-מדעי אך לא פחות מכך כשעשוע אינטלקטואלי של מילוי תשבץ-שמות ביצירות השונות על קישוריהם המסועפים. זוהי, כנראה, העבודה היחידה מסוגה ובהיקף שכזה בחקר ספרותנו החדשה ועל תרומתה ראוייה רנה לי להערכה.

- 1) רנה לי, מסע אל רגע החסד (עיונים ביצירותיהם של שני עגנון וחיים הזו), הוצאת "רשפים", ת"א, 1978. 2) במיוחד ראויים לציון ספריהם של: א. אפק, "מערכות מלים", עיונים בסיגנונו של שני עגנון, תל-אביב, הוצאת דקל, תשל"ט, 127. ב. מזור, יאיר, הדינאמיקה של מוטיבים ביצירת שני עגנון, תל-אביב, הוצאת דקל, תשל"ט, 133 עמ'. ג. שמואל יוסף עגנון — מבחר מאמרים על יצירתו ליקט וצירף מבוא: ברזל, הלל, הוצאת עם-עובד, תשמ"ב 559 עמ'. ד. כמו כן, ראה למשל, את מאמרו של שביט, עווי "מעוות לא יוכל לתקן (על "פארנהיים" לשי עגנון)", מאזניים 42, כרך מיט תמה-אלול תשל"ט יולי-ספטמבר 1979. וכן את מאמרו של אברבך, דוד, "דמות האב בכתבי עגנון", מאזניים כרך נ"ד חוברת 43, שבט-אדר תשמ"ב, פברואר-מארס 1982. 3) רנה לי, "מסע אל רגע החסד", עמ' 13. 4) שם, שם, 5) שם, עמ' 17-16. 6) שם, שם, 7) ראה למשל את דברי רב סוק, "מספר וייעודו, דברים על אהרן אפלפלד", "דבר", ו' איר תשל"ט, 4 במאי 1979 וכן את דברי תגובתו על דבריה של רנה לי עליו ב"מעריב", כמרבך ראה את רשימתו של מ. פלאי ב"הדואר": "מסע על רגע החסד ביצירת עגנון", ט"ו טבת, תש"ם. 8) רנה לי, מסע אל רגע החסד, עמ' 13. 9) שם, שם, עמ' 71 — 76. 10) שם, שם, עמ' 34 — 41. 11) שם, שם, עמ' 37. 12) שם, שם, עמ' 40. 13) שם, שם, עמ' 16. (ההדגשה במקור — ש.ש.). 14) שם, שם, עמ' 57. (ההדגשה במקור — ש.ש.). 15) שם, שם, עמ' 29. (ההדגשה במקור — ש.ש.). 16) שם, שם, עמ' 30. (ההדגשה במקור — ש.ש.). 17) שם, שם, 18) שם, שם, עמ' 39 — 41. 19) שם, שם, עמ' 42. (ההדגשה במקור — ש.ש.). 20) שם, שם, עמ' 109 — 167. 21) שם, שם, עמ' 93 — 96. 22) שם, שם, עמ' 93.